

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

ЗВЕРЄВ ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 341.24 : 340.12 : 347.99 (4+477) (043.5)

**ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ НАЦІОНАЛЬНИМИ
СУДАМИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКА
ПРАКТИКА**

**Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
КОЗЮБРА Микола Іванович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри загальнотеоретичних
та державно-правових наук.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
ЗАЄЦЬ Анатолій Павлович,
Університет економіки та права «КРОК»,
радник ректора

кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник,
БУРЛАЙ Євген Володимирович,
Конституційний Суд України,
заступник керівника Секретаріату –
керівник Управління правової експертизи

Захист відбудеться 17 вересня 2015 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.008.04 в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04655, м. Київ, вул. Сковороди, 2

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04655, м. Київ, вул. Сковороди, 2.

Автореферат розіслано 1 серпня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Черненко З. С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Міжнародні договори встановлюють основи світового правопорядку і поряд з іншими джерелами міжнародного права складають його нормативну систему. Про важливу роль тлумачень міжнародних договорів говорить широка практика застосування судового прецеденту міжнародними судовими органами, які часто звертаються до своїх попередніх рішень, а також рішень інших міжнародних судових органів при розгляді справ. Більше того, міжнародні договори за своєю природою передбачають свій постійний розвиток, так зване «живе тіло» договору. Під ним мають на увазі факт існування тексту договору та його тлумачень, здійснених відповідним уповноваженим міжнародним судовим органом, які становлять одне ціле, і не можуть існувати одне без одного.

Водночас, тлумачення міжнародних договорів актуальне не лише для міжнародного права, а і для національного права кожної держави. Адже міжнародні договори в переважній більшості держав (за винятком держав-представників англо-саксонської правової сім'ї) визнаються частиною національного права відповідно до міжнародних зобов'язань країн-учасниць. Важко сказати у системі якого права – міжнародного чи національного вага тлумачень міжнародних договорів більша, правильніше тут буде зазначити, що значення їх тлумачення є різним для цих систем внаслідок об'єктивних відмінностей кожної з них. Однак, зважаючи на існування взаємозв'язку між ними, роль тлумачення міжнародних договорів у рамках національної правової системи національними судами видається не меншою аніж роль їх тлумачень міжнародними судовими органами. Відповідно до норм статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів держава не може посилається на положення норм національного законодавства як на причину невиконання нею своїх зобов'язань за міжнародними договорами. Для того, щоб уникнути такої ситуації, держави намагаються привести свою нормативно-правову систему у відповідність із нормами міжнародних договорів, які відповідна держава уклала.

Непоодинокими є випадки, коли новоутворена держава отримує цілу низку міжнародних договорів у спадок від попередниці, а формуючи нову систему законодавства, з різних причин опиняється у ситуації, коли норми міжнародних договорів суперечать нормам ухваленого нового законодавства, що може мати наслідки в рамках міжнародного права. В цьому випадку національні суди стикаються із проблемою тлумачення міжнародних договорів у рамках національного права, де, застосовуючи правила тлумачення норм національного законодавства без огляду на специфіку міжнародних договорів, вони приходять до висновку, що держава мусить порушити норму відповідного міжнародного договору аби дотриматися норм національного законодавства.

Теоретичною основою цієї роботи є праці відомих вітчизняних та зарубіжних філософів та юристів, зокрема, фахівців з теорії права, конституційного права, а також міжнародного публічного права. Вагомий внесок у дослідження даного питання внесли такі зарубіжні вчені:

С. С. Алексєєв, А. Барак, Ч. Варга, Х- Г. Гадамер, Р. К. Гардінер, Х. Х. Е. Грасіа, Г. Гроцій, Р. Дворкін, М. Д. Еванс, У. Ескрідж, Б. Л. Зимненко, Г. Кельзен, А. Г. Манукян, А. С. Піголкін, К. Райт, П. Рікбор, А. Скалія, О. В. Смирнов, Н. Столяр, Р. Циппеліус, О. Ф. Черданцев, К. М. Шиліна, М. Шо, а також такі вітчизняні фахівці: М. М. Антонович, І. А. Безклубий, Є. В. Бурлай, В. Г. Буткевич, В. А. Василенко, В. Н. Денисов, А. П. Заєць, С. М. Квіт, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, А. Ф. Крижановський, Є. Б. Кубко, Г. В. Лаврик, В. В. Лемак, І. І. Лукашук, П. С. Пацурківський, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, М. Д. Савенко, І. Д. Сліденко, Л. Д. Тимченко, О. Д. Тихомиров, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук. Кожен з цих авторів намагався вивчити певні складові процесу тлумачення як у загальнофілософському, так і у спеціально юридичному вимірі, зокрема, з точки зору філософії, теорії права і теорії міжнародного права. Водночас, комплексного дослідження тлумачення міжнародних договорів національними судами в українських реаліях на сьогодні в Україні ще не проводилось.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація виконана на кафедрі загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» в рамках проекту: «Принцип верховенства права та проблеми його реалізації в Україні» (номер державної реєстрації 0107U000976). Її положення про визначення місця міжнародних договорів у національній правовій системі України та про особливості тлумачення міжнародних договорів українськими судами відповідають загальним напрямкам наукових досліджень, які здійснює кафедра за вищевказаним проектом.

Мета і завдання дослідження. *Основна мета дисертаційного дослідження* полягає в тому, щоб, спираючись на здобутки юридичної науки, а також на іноземну, та вітчизняну судову практику, комплексно дослідити місце міжнародних договорів у національній правовій системі України та особливості їх тлумачення національними судами. Реалізація цієї мети вимагає постановки та вирішення наступних завдань:

- з'ясувати особливості природи міжнародних договорів на рівні міжнародного права у порівнянні з особливостями їх природи на рівні національного права;
- проаналізувати статус міжнародних договорів у національних правових системах провідних держав світу;
- визначити місце міжнародних договорів у національній правовій системі України;
- з'ясувати природу та зміст поняття юридичного тлумачення на основі історичного аналізу філософських та наукових підходів до його визначення;
- проаналізувати особливості застосування юридичного тлумачення відповідно до положень трьох основних теорій тлумачення: текстуалізму, теорії намірів та телеологічної теорії;
- визначити місце національних судів з-поміж суб'єктів тлумачення міжнародних договорів та особливості судового тлумачення;
- запропонувати методіку (комбінацію методів) тлумачення міжнародних

договорів національними судами України з урахуванням положень усіх трьох основних теорій тлумачення та особливого статусу міжнародних договорів у національній правовій системі України;

- перевірити розроблену методичку на відповідність її положень загальноприйнятій світовій та національній практиці на основі аналізу відповідних рішень міжнародних, іноземних та національних конституційних судів та судів загальної юрисдикції.

Об'єкт дослідження – юридичне тлумачення як комплексний процес розумової діяльності його суб'єктів.

Предмет дослідження – тлумачення міжнародних договорів національними судами та його особливості у національній правовій системі України, напрями та тенденції розвитку.

Методи дослідження В основу дисертаційного дослідження покладено комплекс загальнонаукових, спеціально наукових та окремонаукових методів, вибір яких обумовлений предметом дослідження, науковою та прикладною доцільністю. Дослідження здійснювалося на основі методів, властивих передусім загальній теорії права, а також теорії міжнародного публічного права та частково – цивільного права.

Філософсько-методологічна основа дослідження – принципи, закони і категорії діалектики. Для встановлення вірогідності та повноти інформації, застосованої у процесі дослідження, використаний метод об'єктивності. Для аналізу процесу розвитку юридичного тлумачення застосовані історичний та діалектичний методи. Формально-логічний метод використаний для визначення поняття «юридичне тлумачення» і у подальших судженнях та умовиводах. Для з'ясування місця міжнародних договорів у національній правовій системі України, а також при характеристиці суб'єктів тлумачення міжнародних договорів, об'єкта і предмета їх тлумачення застосовувався системно-структурний метод. Зміст договорів, які є об'єктами тлумачення, встановлювався за допомогою герменевтичного методу. За допомогою методу порівняльно-правового аналізу здійснювалося дослідження історичної, сучасної міжнародної, іноземної та національної практики тлумачення міжнародних договорів національними судами.

Джерельна база дослідження. Для досягнення мети дослідження було проаналізовано вітчизняні та зарубіжні наукові праці з філософії, загальної теорії права, міжнародного права та інших галузей знань. Здійснено аналіз зарубіжних конституцій та законодавства щодо визначення місця міжнародних договорів у національних правових системах провідних держав світу та особливостей їх тлумачення, міжнародних документів, які визначають статус міжнародних договорів за нормами міжнародного права та особливості їх тлумачення на міжнародному рівні. Вивчено відповідні положення Конституції України та законів України, які визначали чи визначають статус міжнародних договорів у національній правовій системі, а також особливості їх тлумачення національними судами України. Велика увага приділена також аналізу міжнародної, зарубіжної та вітчизняної судової практики, що стосується тлумачення міжнародних договорів.

Значну частину використаних джерел становлять іншомовні матеріали в

оригіналі (англійською, німецькою, російською мовами); якщо в тексті не зазначено інше, переклад іншомовних джерел виконано здобувачем самостійно. В ході підготовки дисертації використано матеріали, зібрані під час академічних відряджень до Університету ім. Ф. Шіллера (м. Йена, Німеччина), Університету м. Гамбург (м. Гамбург, Німеччина), Університету м. Відень (м. Відень, Австрія), Центральноєвропейського університету (м. Будапешт, Угорщина), Університету м. Дебрецен (м. Дебрецен, Угорщина), Університету ім. І. Сеченї (м. Дьор, Угорщина), Санкт-Петербурзького державного університету (м. Санкт-Петербург, Росія).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній загальній теорії права комплексним дослідженням тлумачення міжнародних договорів національними судами. В результаті проведення дослідження для вітчизняної юридичної науки отримано такі нові результати, що відображають особистий внесок автора:

Вперше:

- запропоновано новий підхід до з'ясування місця міжнародних договорів у національній правовій системі України шляхом пропозиції базувати відповідні висновки передусім на нормах статті 8 Конституції України, а також на природі міжнародного договору;
- визначено відмінності тлумачення міжнародних договорів від тлумачення актів національного законодавства, з поєднанням врахування їх міжнародно-правової природи та набутих рис актів національного законодавства, які залежать від місця міжнародних договорів у національній правовій системі;
- наведено обґрунтування про те, що одним із можливих об'єктів юридичного тлумачення може бути не тільки словесно виражений текст чи текст у символах, а також його відсутність за певних визначених умов;
- визначено особливості тлумачення міжнародних договорів міжнародними судами, як важливого орієнтиру для тлумачення міжнародних договорів національними судами України;
- з врахуванням особливого статусу міжнародних договорів, запропоновано рекомендації щодо застосування рішень міжнародних судів, а також судів інших держав, які б служили орієнтиром для українських судів;
- запропоновано комплексну методику тлумачення міжнародних договорів національними судами, яка враховує особливий статус міжнародних договорів у національній правовій системі, а також положення основних трьох теорій тлумачення: текстуалізму, теорії намірів та телеологічної теорії.

Дістали подальшого розвитку:

- положення про сутність та двоїсту природу міжнародного договору як джерела права;
- аргументація щодо визначення місця міжнародних договорів у правовій системі України на основі положень Конституції України

та міжнародних зобов'язань України;

- теоретичний аналіз загальноновизнаних теорій, методів та способів юридичного тлумачення з метою адаптації їх до сучасних умов тлумачення міжнародних договорів українськими судами.

Удосконалено:

- обґрунтування щодо застосування передбаченого статтею 8 Конституції України принципу верховенства права при здійсненні тлумачення міжнародних договорів національними судами з врахуванням практики іноземних та міжнародних судових органів, передусім Європейського Суду з прав людини;
- теоретичні висновки щодо процесу тлумачення міжнародних договорів, передбаченого статтями 31-32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, шляхом адаптації окремих їх положень до вимог національної правової системи України;
- розуміння поняття юридичного тлумачення як інтелектуального процесу діяльності фахівців-юристів, поєднання науки і мистецтва.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання результатів дослідження за такими напрямками: науково-дослідницький – для поглиблення наукових знань про особливості тлумачення міжнародних договорів національними судами, створення необхідної теоретичної бази для його подальшого удосконалення; науково-освітній – для сприяння навчальному процесові при викладанні курсів і спецкурсів із загальної теорії права, міжнародного публічного права, конституційного права, права ЄС, права міжнародних договорів, міжнародного права з прав людини, при написанні відповідних підручників та посібників; зовнішньополітичний – для використання у процесі тлумачення міжнародних договорів органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування при розробці необхідних законів та інших нормативно-правових актів; внутрішньодержавній – для практичного використання українськими судами при необхідності тлумачення міжнародних договорів при розгляді справ.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. У ній використано матеріали досліджень, проведених особисто дисертантом, що відображено у списку опублікованих праць.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, розглядалися та обговорювалися на кафедрі загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», доповідалися на всеукраїнських та міжнародних конференціях: 1. Круглий стіл в рамках Міжнародної наукової конференції «Дні науки НаУКМА» «Принцип верховенства права та проблеми його реалізації», 1 лютого 2007 р., Київ, Україна; 2. VII міжнародна конференція молодих дослідників, 5-6 листопада 2009 р., Кишинів, Молдова (тези опубліковано); 3. «Восьмі осінні юридичні читання», 13-14 листопада 2009 р., Хмельницький, Україна (тези опубліковано); 4. Міжнародна конференція в рамках Програми підтримки вищої освіти Інституту відкритого суспільства, Юридична секція, 21-24 жовтня 2010 р., Анталія, Туреччина; 5. Міжнародна щорічна наукова конференція молодих вчених, аспірантів і студентів,

присвячена пам'яті видатних вчених- юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права та держави», 26-27 листопада 2010 р., Одеса, Україна (тези опубліковано); 6. Міжнародна конференція в рамках Програми підтримки вищої освіти Інституту відкритого суспільства, Юридична секція, 10-13 листопада 2011 р., Стамбул, Туреччина; 7. Круглий стіл в рамках Міжнародної наукової конференції «Дні науки НаУКМА» «Правова аргументація: концептуальні підходи. Стан та перспективи розробки в українському правознавстві», 30-31 січня 2012 р., Київ, Україна; 8. Міжнародна конференція «Аргументація 2012: конференція про альтернативні методи аргументації в праві», 26 жовтня 2012 р., Брно, Чехія; 9. Міжнародна конференція в рамках Програми підтримки вищої освіти Інституту відкритого суспільства, Юридична секція, 15-18 листопада 2012 р., Стамбул, Туреччина; 10. Науковий семінар в рамках Міжнародної наукової конференції «Дні науки НаУКМА» «Моделі юридичної аргументації та вітчизняна правова наука і практика», 29 січня 2013 р., Київ, Україна; 11. Зимовий семінар «Вплив ЄС на держави Центральної та Східної Європи: право, політика, економіка і суспільство», 4-8 березня 2013 р., Дьор, Угорщина (тези опубліковано); 12. Міжнародна конференція в рамках Програми підтримки вищої освіти Інституту відкритого суспільства, Юридична секція, 4-7 квітня 2013 р., Бішкек, Киргизстан; 13. Академічна програма «Зимовий семінар 2014», 24-28 лютого 2014 р., Дьор, Угорщина; 14. Міжнародна конференція «Віхи права в Центральній Європі 2014», 27-29 березня 2014 р., Часта-Папернічка, Словаччина (тези опубліковано); 15. Конференція «Як виміряти якість судової аргументації», 28-29 листопада 2014 р., Дебрецен, Угорщина (тези прийнято до публікації).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції дисертації знайшли відображення в тринадцяти статтях, з яких шість опубліковано у наукових фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджений ВАК України та одна у науковому фаховому виданні з юридичних наук, перелік яких затверджений ВАК Російської Федерації, а також у тезах наукових повідомлень на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях.

Структура роботи відповідає меті і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та переліку використаних джерел. Загальний обсяг основної частини роботи – 184 сторінки. Перелік використаних джерел складається із 294 найменувань на 38 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, охарактеризовано ступінь наукової розробки теми, показано зв'язок дисертації із науковими темами, програмами, курсами, визначено об'єкт та предмет, мету і завдання дослідження, описано використану методологію та джерельну базу дослідження, сформульовано наукову новизну отриманих результатів та положень, що виносяться на захист, визначено їх теоретичне та практичне значення, подано відомості стосовно апробації результатів дослідження та

публікацій за темою дисертації.

Розділ 1 «Міжнародні договори та їх місце у системі національного права» присвячено аналізу природи міжнародного договору як джерела права загалом та національного права зокрема, історії становлення права міжнародних договорів, світового досвіду застосування міжнародних договорів, з'ясуванню місця міжнародних договорів у національній правовій системі України, аналізу практики їх застосування національними судами України.

Підрозділ 1.1 «Історія становлення та розвитку права міжнародних договорів» присвячений огляду історичних передумов становлення міжнародних договорів як джерела міжнародного права. Автор наводить різні підходи до періодизації процесу розвитку права міжнародних договорів. Проаналізовані Конституція та закони України, які визначають статус міжнародних договорів України.

У підрозділі **1.2 «Міжнародний договір як джерело національного права. Світовий досвід застосування міжнародних договорів»** аналізується роль міжнародного договору як джерела національного права держав світу. Для здійснення відповідної характеристики, автор звертається до положень двох панівних теорій взаємодії міжнародного та національного права – моністичної та дуалістичної. Автор наводить перелік світових держав, які дотримуються тієї чи іншої теорії.

Окремо аналізується проблема визначення місця міжнародних договорів у національних правових системах. Вказується на відмінності підходів, які застосовуються в державах із панівною дуалістичною та моністичною теоріями, наводяться приклади застосування міжнародних договорів судами різних держав.

Підрозділ 1.3 «Місце міжнародних договорів у національній правовій системі України» присвячено аналізу законодавчого регулювання місця міжнародних договорів України у національній правовій системі. Зокрема, зазначається, що Конституція України не містить норми про примат міжнародних договорів над нормами національного законодавства. Крім того, в Україні відсутня ієрархія законів, яка б могла дозволити вирішити питання про встановлення ієрархічності норм міжнародних договорів та норм національного законодавства в разі колізії між ними.

Автор критично оцінює підхід, згідно з яким для обґрунтування пріоритетності міжнародних договорів над нормами національного законодавства України застосовуються норми Закону України «Про міжнародні договори України», який містить положення про таку пріоритетність.

У підрозділі **1.4 «Стан застосування міжнародних договорів України»**, спираючись на аналіз практики українських судів, досліджується сучасний стан застосування міжнародних договорів України щодо визначення їх місця у національній правовій системі.

На практиці українські суди не звертаються до теоретичного обґрунтування своїх рішень про застосування пріоритетності норм міжнародних договорів над нормами національного законодавства України, обмежуючись в переважній більшості випадків механічним застосуванням статті 17 Закону України «Про міжнародні договори України» 1993 року, а нині – аналогічної їй статті 19

Закону України «Про міжнародні договори України» 2004 року, яка передбачає примат норм міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, над нормами відповідного національного законодавства. Автор приєднується до тих науковців, які критично ставляться до такого підходу.

Підрозділ **1.5 «Перспективи вдосконалення застосування міжнародних договорів в Україні»** присвячений переважно пошуку способів вирішення проблеми застосування міжнародних договорів в Україні. Серед основних способів, автор пропонує продовжити практику внесення до кожного закону положення, яке б передбачало пріоритет норм міжнародних договорів над нормами цього конкретного закону. Разом з тим, в дисертації зазначається, що такий спосіб є практично громіздким і не надто ефективним, оскільки відповідні положення слід буде також включати до законів про внесення змін до законів.

Ефективнішим способом обґрунтування пріоритетності міжнародних договорів над актами національного законодавства, на думку автора, є базування відповідної аргументації на принципах, закладених у Конституції України, зокрема, передбаченому статтею 8 принципі верховенства права. Це, звичайно, вимагатиме більших зусиль від суддів, проте, надасть їх аргументації набагато більшої правової обґрунтованості (переконливості).

Розділ 2 «Тлумачення міжнародних договорів: історія розвитку і сучасність» присвячений теоретичному аналізу поняття «тлумачення», історії його розвитку, сучасного стану, предмету, об'єкта тлумачення, його суб'єктів. Окремий підрозділ присвячено національному судові як суб'єктові тлумачення міжнародних договорів.

У підрозділі **2.1 «Поняття юридичного тлумачення»** детально аналізуються історичні передумови розвитку поняття «тлумачення» та його зв'язок із поняттям «герменевтика», простежується процес виокремлення юридичного тлумачення із загальнофілософського. Проаналізувавши велику кількість підходів, автор робить висновок, що у переважній більшості випадків термін тлумачення розглядається як розумовий (інтелектуальний) процес або як результат цього процесу. З іншого боку, процес тлумачення складається із двох взаємопов'язаних процесів – з'ясування та роз'яснення. Предметом тлумачення за визначенням автора є зміст, для розуміння сутності якого слід застосувати методи тлумачення. Об'єктом тлумачення автор визначає форму, зовнішню оболонку предмета тлумачення, ті фізичні чи уявні рамки, в яких існує предмет.

З-поміж основних предметів тлумачення головною роль займає текст. Наводиться також думка про те, що предметом тлумачення може виступати норма права самостійно. Третій підхід – існування предмета тлумачення як в тексті норми права, так і поза ним.

Аналізуючи поняття тексту, автор наводить думку Х. Грасія, що ним слід вважати групу сутностей, які використовуються як знаки (позначення), обрані і впорядковані автором з метою передати конкретне значення аудиторії у певному контексті. В цьому випадку, контекст буде вважатися групою смислових потоків, а текст – одним з них (часто – головним). Також таке визначення дає можливість обґрунтувати існування тексту у неписаній формі, що дає

можливість застосування тлумачення до предметів, зміст яких не є письмово визначеним.

Крім того, у підрозділі автор окремо аналізує тлумачення міжнародних договорів як спеціального предмета тлумачення за правилами міжнародного права, як передумови тлумачення їх національними судами у внутрішньому праві. З-поміж іншого, робиться висновок, що надзвичайно важливим для тлумачення є необхідність розуміння двоїстої природи міжнародного договору – як креатури одночасно міжнародного та національного права, а також як творіння приватного права і публічного права.

Підрозділ **2.2 «Суб'єкти тлумачення міжнародних договорів»** присвячений аналізу суб'єктів тлумачення міжнародних договорів та їх ролі у цьому процесі.

Міжнародні суди найчастіше з-поміж інших суб'єктів вдаються до тлумачення міжнародних договорів. Їх позиції слід враховувати національним судам при тлумаченні цих самих положень у національному праві, однак, слід при цьому пам'ятати, що міжнародні суди здійснюють тлумачення тільки в межах власних повноважень та без врахування специфіки національного права, що може серйозно вплинути на результат тлумачення.

Міжнародні організації, так само як і національні несудові органи, як суб'єкти тлумачення міжнародних договорів, можуть здійснювати фахове тлумачення вузькоспеціалізованих договорів (міжнародні організації на міжнародному рівні, а національні – на внутрішньодержавному). Разом з тим, недоліком таких тлумачень найчастіше є неповне врахування правових факторів, в яких організації можуть бути некомпетентні.

Праці вчених-юристів є авторитетним допоміжним джерелом міжнародного права. Їх роботи, зокрема, із тлумачення міжнародних договорів можуть дати серйозне теоретичне підґрунтя для прийняття рішення національним судам. Водночас, складність їх застосування часто полягає у відсутності перекладу відповідних праць національною мовою суду, а також у тому, що правові системи світу значно відрізняються, що спричинює різні підходи до наукового обґрунтування науковцями різних країн тлумачень одного й того ж самого міжнародного договору.

Підрозділ **2.3 «Національний суд як суб'єкт тлумачення міжнародних договорів»** присвячений ролі національного суду як суб'єкта тлумачення міжнародних договорів. Автор аналізує проблеми, з якими стикаються судді національних судів при тлумаченні міжнародних договорів, з-поміж яких виділяє сконцентрованість суддів на нормах передусім національного права, складність співставлення норм міжнародного та національного права, норм приватного і публічного права, часто – відсутність досвіду роботи з документами, складеними відповідно до інших правил та вимог ніж ті, що прийняті у державі, де здійснює свою діяльність суддя, невідповідність двох автентичних текстів міжнародного договору, відсутність належного перекладу.

В **Розділі 3 «Методи та способи тлумачення міжнародних договорів національними судами»** розкривається поняття методів та способів тлумачення міжнародних договорів, співвідношення між ними, аналізується зарубіжний досвід тлумачення міжнародних договорів.

У підрозділі **3.1 «Поняття методів та способів тлумачення міжнародних договорів національними судами»** автор наводить три основні види тлумачення: буквальне, поширювальне та обмежувальне.

З-поміж способів тлумачення основними називаються граматичний, логічний, системний, телеологічний, історико-політичний та спеціально-юридичний. Комбінація відповідних способів та методів тлумачення об'єднується в три основних теорії тлумачення – текстуалізм, контекстуалізм (теорію намірів) і телеологічну теорію.

Теорія контекстуалізму (теорія намірів) основну увагу звертає на наміри автора норми (сторін міжнародного договору). Вона дозволяє відступати від букви закону (норми права) і звертатися до інших джерел, які б допомогли з'ясувати волю автора норми. Її гнучкість є одночасно і перевагою й недоліком, оскільки вона дає можливість знайти правильне рішення, але для цього необхідно докласти дуже багато зусиль.

Телеологічна теорія основою тлумачення ставить мету існування відповідної норми. Таким чином, незалежно від писаного тексту чи намірів автора, зміст норми може бути іншим. Більше того, він може змінюватися залежно від зміни обставин, а відповідно, і зміни мети, для якої була прийнята відповідна норма.

Автор пропонує свою методику тлумачення міжнародних договорів національними судами.

У підрозділі **3.2 «Зарубіжний досвід тлумачення міжнародних договорів»** здійснено огляд знакових на погляд автора справ про тлумачення міжнародних договорів національними судами. Зокрема, йдеться про справи, у яких суди тлумачили міждержавні угоди про екстрадицію злочинців, Варшавську конвенцію, Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та інші важливі міжнародні договори. порушуються питання розрізнення тлумачення і творення права, зокрема аналізується введений німецьким правознавцем Р. Циппеліусом термін «добудова права» та її вплив на процес тлумачення міжнародних договорів національними судами, а також широко відома в американській юриспруденції «Доктрина Шеврон».

Розділ 4 «Тлумачення міжнародних договорів судами України» присвячений огляду та аналізу діяльності національних судових органів України з тлумачення міжнародних договорів. Аналізуються як законодавчі положення для їх діяльності, так і фактична судова практика.

Підрозділ **4.1 «Тлумачення міжнародних договорів Конституційним Судом України»** містить аналіз законодавчих норм, які дають органам конституційної юрисдикції повноваження здійснювати тлумачення міжнародних договорів. Під цим кутом зору автор також аналізує положення праць науковців, які звертаються до цієї проблеми. Частина з них переконана, що законодавство України забороняє Конституційному Суду України займатися тлумаченням міжнародних договорів, оскільки його завданням є тлумачення Конституції та законів України. Автор розглядає питання тлумачення міжнародних договорів Конституційним Судом України виключно в межах їх статусу як складової частини національного законодавства. Питання ж про статус міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною

Радою України, і про можливість їх тлумачення Конституційним Судом України, розглядається лише в рамках національного права.

Автор також зазначає, що Конституційний Суд України у своїй діяльності часто звертається до норм міжнародних договорів, ґрунтує на них свої висновки та рішення. В переважній більшості таким договором є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та прийняті на її основі рішення Європейського суду з прав людини.

Підрозділ 4.2 «Тлумачення міжнародних договорів судами загальної юрисдикції» присвячений аналізу судової практики із тлумачення міжнародних договорів України всіма ланками судів України. З-поміж загальних тенденцій автор виділяє, зокрема, невелику кількість справ, де українські суди вдавалися б до тлумачення міжнародних договорів. Значно більша їх кількість просто згадують міжнародний договір чи його норми при обґрунтуванні своїх рішень. Водночас, переважна більшість рішень посиляється на норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка застосовується судами не лише через її статус як міжнародного договору, а також зважаючи на існування спеціального закону, який прямо вимагає від судів застосовувати її, а також рішення Європейського суду з прав людини.

Аналіз наявної української судової практики показує, що українські судді намагаються уникати тлумачення міжнародних договорів, часто просто згадуючи міжнародний договір чи його положення у своїх рішеннях. Однак, ті справи, в яких суди таки вдаються до тлумачення міжнародних договорів, свідчать, що при цьому ними використовуються напрацювання всіх трьох теорій тлумачення міжнародних договорів за правилами статей 31-32 Віденської конвенції. Наприкінці розділу автор наводить статистику рішень українських судів касаційної інстанції за 2006-2015 роки у справах, де вони вдавалися до тлумачення міжнародних договорів.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** подано основні результати здійсненого дослідження, згідно з якими:

1. Запропоновано комплексну методикку тлумачення міжнародних договорів національними судами України з поділом його на відповідні етапи. На першому етапі відправною точкою для тлумачення міжнародних договорів у національному праві є з'ясування їх природи і статусу у міжнародному праві, оскільки це джерело права створювалося передусім як елемент міжнародно-правового механізму і від його ролі та чинності на міжнародно-правовому рівні залежить взагалі його право на існування та можливість стати джерелом національного права. При цьому слід брати до уваги подвійну природу міжнародного договору: він створюється за принципами приватного права як договір між рівноправними і суверенними суб'єктами, а отже, передбачає передусім диспозитивний спосіб правового регулювання; водночас, включення міжнародного договору до системи національного законодавства (як правило, шляхом надання згоди на

обов'язковість – ратифікації) надає цьому договору публічно-правових рис, що дає можливість застосування імперативного способу правового регулювання.

2. На другому етапі запропонованої методики з'ясується статус міжнародного договору в національному праві. Конституція України, на відміну від конституцій багатьох інших держав, не містить чіткої вказівки на цей статус, а положення Закону України «Про міжнародні договори України», яке передбачає автоматичний примат міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, над актами національного законодавства, застосовувати самостійно без підкріплення аргументації посиланням на інші норми Конституції України юридично некоректно. Визначати автоматичний примат міжнародних договорів над актами національного законодавства у такий спосіб не можна. Він повинен встановлюватися у кожному конкретному випадку судом з врахуванням інших факторів.
3. З-поміж інших факторів, які стосуються визначення статусу міжнародних договорів у національній правовій системі України, слід виділити загальні (основоположні) принципи права, передусім ті, які передбачені Конституцією України. Цей пункт є наступним важливим етапом, без якого судове тлумачення міжнародних договорів в рамках національного права буде юридично вразливим. Конституція України – Основний Закон держави, вона перебуває на вершині ієрархії українського законодавства, а отже, перевірку на відповідність їй повинні проходити всі тлумачення, в тому числі і тлумачення міжнародних договорів. Конституція за своєю природою є публічно-правовим суспільним договором, системою норм, на основі яких будується і живе суспільство.
4. Найскладнішою є ситуація із прямим конфліктом норм чинного для держави міжнародного договору та положеннями конституції. Такі випадки трапляються дуже рідко, адже більшість держав саме для запобігання цьому передбачають спеціальну попередню перевірку договору, який мають намір підписати, на відповідність Основному Закону, і як наслідок, або вносять зміни до конституції (що мало місце зокрема при приєднанні багатьох європейських держав до ЄС), або підписують договір із застереженнями чи не підписують його. Якщо ж ситуація із конфліктом норм міжнародного договору та норм акта національного законодавства має місце, і суд стоїть перед вибором чи застосовувати норми міжнародного договору, які конфліктують із положеннями актів національного законодавства, то слід передусім керуватися нормами конституції відповідної держави як з точки зору букви, так і з точки зору її духу.
5. Юридичне тлумачення являє собою складну теоретико-правову категорію. Дослідженням встановлено, що найбільш прийнятний підхід до його визначення передбачає або поєднання двох процесів: з'ясування та роз'яснення. Суб'єктами тлумачення міжнародних договорів виступають міжнародні організації, міжнародні суди, вчені-

юристи, національні несудові державні органи і національні суди. Об'єктом тлумачення є зміст норми права, в той час як предмет – текст, який цей зміст передає. Водночас, текст може бути вираженим не лише словесно, на письмі чи у символах, а й у своїй відсутності.

6. З-поміж різноманітних підходів до тлумачення міжнародних договорів у національному праві, як у середовищі юристів-теоретиків, так і у середовищі юристів-практиків немає єдності щодо того, якому з них слід надавати перевагу. Основними трьома теоріями тлумачення є текстуалістична, теорія намірів та телеологічна теорії. Є серйозні аргументи щодо застосування як текстуалістичної теорії, так і теорії намірів чи телеологічної. Такий вибір робити і не варто та недоцільно, оскільки жодна з теорій не здатна повністю заперечити інші дві. Характерним буде звернути увагу на приклад статті 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка передбачає алгоритм тлумачення міжнародних договорів у рамках міжнародного права, за яким на першому етапі повинен досліджуватися текст договору, а лише в тому випадку, якщо він є нечітким або абсурдним – можна звертатися до інших джерел – зокрема підготовчих матеріалів, що є уособленням теорії намірів та телеологічної теорії. В рамках же національного права, важливим доповненням до цього алгоритму буде обов'язкова перевірка отриманого результату на відповідність вимогам Конституції України, і зокрема, принципів, які нею передбачені, передусім – зафіксованого у статті 8 принципу верховенства права.
7. Аналіз іноземної та вітчизняної судової практики також приводить до висновку, що вивчення та врахування судової практики як України, так і судів інших країн є необхідною умовою тлумачення міжнародних договорів. Як українські, так і міжнародні та іноземні суди звертаються у своїх рішеннях до практики судів з інших юрисдикцій, що часто допомагає їм не здійснювати тлумачення міжнародного договору повторно, а скористатися із результату роботи колег. Завданням судді є здійснення перевірки запозиченого тлумачення на відповідність нормам конституції відповідної держави та загалом її публічно-правовому порядку.
8. Міжнародні договори відіграють значну роль як у конституційному, так і у загальному судочинстві України, тому звернення до них (а відповідно і їх тлумачення) з часом набуватиме постійного характеру. При цьому слід пам'ятати, що Конституція України визнала міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства, а отже, звернення до них у обґрунтуваннях судових рішень повинно аргументуватися не лише нормами Закону України «Про міжнародні договори України», а й нормами статей 8 та 9 Конституції України. Рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими до застосування українськими судами не лише на підставі Закону України «Про порядок виконання та визнання рішень Європейського суду з прав людини», а й на підставі самої Конвенції про захист прав людини

та основоположних свобод та закону України про її ратифікацію безпосередньо. Рішення інших міжнародних судів та іноземних судів щодо тлумачення міжнародних договорів не є обов'язковими для українських судів, однак, їх вивчення та звернення до них як до додаткових засобів аргументації для українських судів є цілком прийнятним.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Зверев Є. О. Договори про уникнення подвійного оподаткування як джерело українського національного права / Є. Зверев // Наукові записки. Том 77, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2008. – С. 90-93.
2. Зверев Е. Толкование международных договоров национальными судами: текстуализм или договорная теория? / Е. Зверев // International Conference of Young Researchers (7; 2009; Chişinău). International Conference of Young Researchers, nov. 5-6, 2009 Chişinău, Moldova, 7 ed.: Scientific abstracts / science.com.: Dumitru Badiceanu, Daniela Elenciu, Denis Prodius [et al.]; org. com.: Valeriu Ciorba (pres.), Dumitru Badicean, Daniela Ciumas [et al.]. – Ch.: CEP USM, 2009. – P. 98.
3. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів: текстуалізм чи договірна теорія? Американська дискусія / Є. Зверев // Вибори та демократія. – № 4 (22) / 2009. – С. 30-33.
4. Зверев Є. О. До питання про тлумачення міжнародних договорів національними судами / Є. Зверев // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина перша: «Теорія держави і права. Історія політичних та правових вчень. Філософія права. Міжнародне право. Порівняльне правознавство». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – С. 35-37.
5. Зверев Є. О. Міжнародний договір як джерело національного права / Є. Зверев // Наукові записки. Том 103, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2010. – С. 41-44.
6. Зверев Є. О. Деякі проблеми тлумачення міжнародних договорів національними судами / Є. Зверев // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: матер. міжнар. щоріч. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова (Одеса, 26-27 листопада 2010 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. О. Тулякова. – Одеса: Фенікс, 2010. – С. 45-49.

7. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів у національному праві. Сучасні теорії та підходи / Є. Зверев // Наукові записки. Том 116, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2011. – С. 35-37.
8. Зверев Є. О. Проблеми юридичної аргументації при тлумаченні міжнародних договорів національними судами: основні підходи / Є. Зверев // Наукові записки. Том 129, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2012. – С. 25-27.
9. Зверев Е. А. Некоторые проблемы при толковании международных договоров национальными судами Украины / Е. Зверев // Международное публичное и частное право. – 2013. – № 2 (71). – С. 26-29.
10. Зверев Є. О. Деякі питання тлумачення міжнародних договорів національними судами. / Є. О. Зверев / Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна. Збірник наукових статей. Гол. редактор: А. Мелешевич. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – С. 548-555.
11. Зверев Є. О. Телеологічна теорія у світлі тлумачення міжнародних договорів національними судами: деякі теоретичні міркування. / Є. Зверев // Наукові записки. Том 144-145, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2013. – С. 45-48.
12. I. Zvieriev. EU impact on the interpretation of international treaties by Ukrainian courts // *Studia Juridica et Politica Jaurinensis*. – 2014. – No. 1. – P. 69-74.
13. I. Zvieriev. The interpretation power of Ukrainian Constitutional Court as one of the main reasons of Ukrainian crisis of 2013-2014 // *Mil'niky Práva v Stredoeurópskom priestore 2014 Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnickou fakultou, v dňoch 27. – 29. 3. 2014 v priestoroch ÚZ NR SR Častá-Papiernička*. – S. 856-860.

АНОТАЦІЇ

Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень. – Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2015.

На основі здобутків вітчизняної та зарубіжної правової теорії та практики, в дисертації досліджено теоретичне підґрунтя поняття юридичного тлумачення, сутності міжнародних договорів, їх правової природи та місця у національній правовій системі України та у міжнародному праві; узагальнено практику

тлумачення міжнародних договорів національними судами європейських держав та США, Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції; запропоновано методику тлумачення міжнародних договорів національними судами України.

Ключові слова: міжнародний договір, ієрархія норм, примат міжнародних договорів, тлумачення, герменевтика, текст, норма, текстуалізм, теорія намірів, телеологічна теорія

Зверев Е. А. Толкование международных договоров национальными судами: европейский опыт и украинская практика. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Киево-Могилянская академия». – Киев, 2015

На основе достижений отечественной и зарубежной правовой теории и практики в диссертации исследовано теоретическое обоснование понятия юридического толкования, сути международных договоров, их правовой природы и места в национальной правовой системе Украины и в международном праве; обобщено практику толкования международных договоров национальными судами европейских государств и США, Конституционным Судом Украины и судами общей юрисдикции; предложено методику толкования международных договоров национальными судами Украины.

Ключевые слова: международный договор, иерархия норм, примат международных договоров, толкование, герменевтика, текст, норма, текстуализм, теория намерений, телеологическая теория.

Zvieriev I. The interpretation of international treaties by national courts: European experience and Ukrainian practice. - Manuscript. Dissertation for a candidate of legal sciences degree in the specialization 12.00.01 Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Thought. – National University of Kyiv-Mohyla Academy. – Kyiv, 2015.

On the basis of achievements of Ukrainian and international legal theory and practice the dissertation provided a research of theoretical groundings of the term “legal interpretation”, the essence of international treaties, their legal nature and place in the national legal system of Ukraine and in international law; generalized the practice of the interpretation of international treaties by national courts of European states and the USA, Constitutional Court of Ukraine and general courts; proposed a methodology of the interpretation of international treaties by national courts of Ukraine.

Keywords: international treaty, norm hierarchy, international treaties’ priority, interpretation, hermeneutics, text, norm, textualism, intentionalism, teleological theory.